

ИНДИКАТОРИ ПОСТОЈАЊА И ДЕЛОВАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА*

Бранислав Милосављевић и Вељко Благојевић
Министарство одбране Републике Србије,
Институт за стратегијска истраживања

Индикатори у безбедносним наукама имају двоструку улогу – као показатељи постојања и деловања различитих облика угрожавања и као оцена успешности деловања субјеката безбедности у супротстављању криминалној делатности. У стручној литератури често се појмови индикатори и индиције поистовећују, што ствара погрешну слику да се ради о синонимима. Међутим, реч је о различитим логичким појмовима, са потпуно другачијом применом у пракси.

У раду се разматрају основна питања везана за индикаторе појава угрожавања безбедности. Поред општих разматрања, посебна пажња посвећена је индикаторима организованог криминала. Аутори анализирају поступак дефинисања индикатора постојања и деловања организованог криминала, који је условљен специфичностима овог облика угрожавања безбедности, али и специјализацијом појединих државних субјеката којима је дато у надлежност супротстављање организованом криминалу. Утврђивање индикатора произилази из обавезе државних органа да имају разрађене индикаторе у складу са датим надлежностима у борби против организованог криминала, али и других облика угрожавања. Поред тога, наведени су поједини индикатори који представљају солидан основ за даљу надградњу у складу са специфичностима и променама у испољавању овог облика угрожавања.

Кључне речи: *угрожавање безбедности, организовани криминал, облици испољавања, превенција, индиције, индикатори*

Индикатори појава угрожавања безбедности

Појам индикатори често се користи у свакодневном животу и у различитим научним областима. Етимолошки израз индикатор потиче од латинске речи *indicare*, а његови основни синоними су обележје, најава, наговештавање, симптом, податак, показивач, путоказ, основа за неку сумњу и слично.¹ Постоје различите дефиниције овог

* Текст је настао као резултат рада на пројекту „Идентификовање савремених асиметричних форми угрожавања безбедности” који реализује Одељење за стратегијске анализе и безбедносне интеграције Институт за стратегијска истраживања.

¹ Желимир Домовић и Шиме Анић и Никола Клајић, *Речник страних речи: туђице, посуђенице, израз, кратице и фразе* (Београд: Евро, 2001) стр. 592.

појма, а у истраживањима друштвених појава, међу које спадају и безбедносне појаве, индикатори су „искуствени објекти стварности на којима се одређена појава најизразитије манифестује”² или „спољашње манифестације унутрашње суштине”.³ Индикатори се одређују и као сазнајне чињенице о некој појави или процесу и представљају даље смернице за истраживање, као дубље и свестраније разматрање одређене појаве.

Са аспекта безбедносних наука прихватљива је дефиниција према којој су индикатори видљиве манифестације појаве која се истражује и преко којих се та појава може уочити, препознати, објаснити и сазнати.⁴ То су оне чињенице које указују на постојање појаве угрожавања безбедности, коју треба даље истражити, прикупити нове чињенице да би се добила потпуна слика проблема и сазнала објективна стварност. На основу података о индикаторима, њиховом синтезом и међусобним повезивањем може се дати закључак о појави. У садржај обима појма индикатора обавезно треба укључити и дефиницију појаве која се разматра, јер се само у односу према унапред утврђеној дефиницији могу прикупљати подаци о наведеној појави у објективној стварности који се својим садржајем могу подвести под неки од индикатора. Зато се у теоријском истраживању индикатора не може расправљати без тачног одређења појма и предмета на који ће се они односити.⁵

У стручној, па и научној литератури, често се користе појмови индиције и индикатори, без јасног методолошког разграничења, иако се ради о појмовима различитог значења. У најопштијем смислу индиције су основ подозрења, околности које изазивају сумњу или подозрење, а помоћу индиција се доказује, и то на основу извесних знакова који представљају путоказ и усмеравају на кривицу оптуженога само по основама подозрења.⁶ То су чињенице и околности које јаче или слабије указују на постојање кривичног дела, на ближу или даљу везу између тог дела и неког лица које је директно, као извршилац, или индиректно повезано с делом.⁷ Индиције су у функцији откривања и расветљавања кривичног дела, откривања извршиоца, али и проналажења и обезбеђења предмета и трагова као доказа ради успешног покретања и окончања кривичног поступка. У криминалистичкој делатности индиције су неопходан путоказ и средство на основу којег се с већом или мањом сигурношћу може формирати ваљан закључак да се ради о извесном кривичном делу и да би одређено лице могло бити учинилац конкретног или другог кривичног дела. У пракси се многа кривична дела припремају и извршавају тајно, па је прикупљање и коришћење индиција једино средство да би се утврдило постојање кривичног дела и открио извршилац.⁸ За разлику од индикатора, индиције имају доказну вредност,

² Новак Милошевић и Саша Милојевић, *Основи методологије безбедносних наука* (Београд, Полицијска академија, 2001) стр. 153.

³ Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука* (Београд, Службени гласник, 2008) стр. 454.

⁴ Момчило Сакан, *Хипотезе у науци* (Нови Сад: Прометеј, 2005) стр. 126.

⁵ Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић: *Основи методологије политичких наука*, стр. 454.

⁶ Домовић Желимир, Анић Шиме, Клајић Никола: *Речник страних речи: туђице, посуђенице, израз, кратице и фразе*, стр. 590.

⁷ Бранислав Симоновић, *Криминалистика, треће измењено и допуњено издање* (Крагујевац: Правни факултет, 2012) стр. 84.

⁸ Владимир Водинелић, *Криминалистика* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996) стр. 116-118.

односно представљају иницијално методичко средство које усмерава прикупљање доказа, чијом провером се стиче потпуно сазнање о одређеном кривичном делу. Индиција се, према наведеним особинама, може сврстати у премисе у логичко-методолошком смислу, јер претходи закључку, односно откривању елемената кривичног догађаја. Поред тога, индиције су конкретније, непосредније и ближе стварности, док индикатори имају већу општост у односу на индиције.

За индикаторе појава угрожавања безбедности карактеристично је и да не постоје стриктно дефинисана правила за њихово одређивање, али треба водити рачуна да они буду ваљани, прецизни и да одражавају стварне потребе. У истраживању појава угрожавања безбедности ниједан индикатор не може да буде савршен, јер нема унифицираних података, а сваки податак који припада одређеном индикатору, поред низа заједничких особина, има увек и неку своју особеност. Поред осталог, индикатори могу да помогну да се истородни подаци синтетизују, међусобно повежу и на тај начин добије велики број истородних података на једном месту.

Индикатори појава угрожавања безбедности морају да задовоље квалитативне и квантитативне услове, односно да описно изражавају суштину појаве и да обезбеде да се, на основу укупног броја података, сагледа и квантитет који омогућава да се одређена појава угрожавања може мерити или упоређивати. Посебно сложен проблем у одређивању индикатора је и одређивање њиховог обима и садржаја. У логичком погледу дефиниција има облик суда о нечему што постоји у објективној стварности.⁹ Када је реч о појмовима који се односе на друштвене појаве дефиниције могу бити и апстрактне, знатно удаљеније од објективне стварности. Дефинисање индикатора појава угрожавања безбедности има за циљ да се одреди шта се под одређеним појмом подразумева и тако омогући груписање истородних података, до којих се долази стваралачком праксом. Овакве дефиниције индикатора имају значајно место у процесу прикупљања података, у њиховој класификацији и вредновању, у процесима истраживања, закључивања и одлучивања, односно доношења правовремених одлука.¹⁰

Основна логичка начела која се морају поштовати у дефинисању безбедносних индикатора су:

- дефиниција индикатора мора да буде позитивна и да се односи на то шта се под одређеним појмом подразумева (а не шта се не подразумева),
- да буде суштинска и да одражава суштину одређеног индикатора,
- да буде свеобухватна, односно да указује на све аспекте појаве,
- да обезбеди обухватање свих аспеката појаве, што је изузетно значајно за појаве угрожавања безбедности с обзиром на њихову хетерогеност и динамичност,
- да у потпуности и недвосмислено одражава суштину појма (да није ни преуска, нити преширока).¹¹

Процес дефинисања индикатора угрожавања безбедности може се посматрати и као конкретизација садржаја рада субјеката безбедности. При томе, у операцио-

⁹ Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, стр. 151.

¹⁰ Новак Милошевић и Саша Милојевић, *Основи методологије безбедносних наука*, стр. 152-155.

¹¹ Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, стр. 151-152.

нализацији индикатора полази се од системско-нормативних и доктринарних докумената, али и дугогодишње стваралачке праксе. Неспорно је да сваки елемент система националне безбедности има разрађене индикаторе појава угрожавања безбедности. Одређивање индикатора представља одговорност субјекта безбедности да прати одређене појаве, прикупља податке, анализира, процењује и доноси адекватне одлуке. За модерни систем националне безбедности у којем постоји велики број субјеката и где је извршена јасна диференцијација, правилно одређивање индикатора доприноси и поштовању прописаних надлежности. Зато се приликом одређивања индикатора мора водити рачуна и о томе да они буду у складу са надлежностима одређеног субјекта безбедности који прикупљају податке, анализирају и прате одређене појаве угрожавања безбедности. Успостављањем индикатора ствара се могућност за правовремено и адекватно реаговање субјекта безбедности и остваривање њихове основне функције, односно правовремено откривање и спречавање свих облика угрожавања основних вредности друштва.

Са индикаторима се можемо сусрести и у процени достигнутог нивоа, промена, перформанси или успешности активности које су предузете у превенцији организованог криминала или неког другог облика угрожавања безбедности. У тој ситуацији индикатори су углавном квантитативне природе и најчешће су изражени у количинама заплених наркотика, броју ухапшених лица и слично. Ови индикатори имају кључну улогу у дефинисању краткорочних, средњорочних и дугорочних циљева у супротстављању организованом криминалу.¹² Дакле, може се констатовати да индикатори имају двоструку улогу, као предуслов за откривање угрожавања безбедности и као својеврстан критеријум за оцену успешности криминалне политике према конкретним инкриминацијама.

Појам и специфичности организованог криминала

О пореклу и еволуцији деловања организованог криминала у кривично-процесној и криминолошкој науци нема потпуне сагласности, иако је евидентно да у САД, Италији и другим развијеним земљама деценијама постоји „мафија“ као посебна организација. Међутим, организовани криминалитет постао је предмет пажње шире међународне заједнице тек када је постало евидентно да је пробио све баријере и државне границе. Штавише, израз „организовани криминал“ се од тада користи као фраза којом се означава ескалирање забринутости националних и наднационалних институција и грађана у погледу експанзије домаћих и светских илегалних тржишта, пораста мобилности криминалних актера преко националних граница и њихов видни пораст негативног утицаја на легална економска кретања и њихово подривање политичких институција.¹³

¹² Видети: Simon Mackenzie and Niall Smith Hamilton, Measuring police impact on organized crime-Performance management and harm reduction. Policing : *An International Journal of Police Strategies & Management*, Scottish Centre for Crime and Justice Research, University of Glasgow 2011, pp. 7-30.

¹³ Letizia Paoli and Cyrille Fijnaut, *Organized Crime in Europe: Manifestations and Policies in the European Union, Beyond* (Freiburg: Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law, 2003) p. 1.

Ако се организовани криминал посматра као скуп кривичних дела, а организована као заједничко обележје у односу на остала криминална понашања, прикладнији је назив организовани криминалитет.¹⁴ Међутим, организовани криминал се дефинише и као систематски планирана, припремана и поделом посла извршена кривична дела од стране чланова удружених у злочиначку организацију трајним деловањем, уз употребу застрашивања, насиља или корупције, без обзира на државне границе, ради стицања финансијске добити или друштвене моћи.¹⁵

Доношењем Конвенције против транснационалног организованог криминала, Уједињене нације створиле су нормативно одређење и међународноправни оквир за супротстављање организованом криминалу. Конвенција не садржи експлицитно дефинисан појам организованог криминала, али су јасно одређени појмови, као што су групе за организовани криминал, организоване групе и тешки злочини, који одређују суштину елемента појма организованог криминала. Под појмом групе за организовани криминал подразумева се група од три или више лица, која постоји у извесном периоду и делује споразумно, ради вршења тешких злочина и стицања (посредно или непосредно) материјалне користи. Под организованом групом подразумева се група која није случајно формирана ради непосредног извршења кривичног дела и која не мора да има формално дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру. Поред тога, за тежак злочин сматра се кривично дело кажњиво лишењем слободе од најмање четири године.¹⁶ Основна намера Конвенције била је да оствари утицај на правне системе држава потписница, и тако знатно олакша међународну сарадњу у борби против организованог криминала. На тај начин отклонио би се недостатак који настаје због неуједначености и различитог дефинисања организованог криминала.

И поред великог броја одређења овог феномена, могу се уочити два приступа. Први приступ, који је уједно и обухватнији, изједначава организовани криминал са било којим обликом организовања у извршењу кривичних дела ради прибављања противправне имовинске користи. Други приступ знатно уже одређује овај појам, јер његови заговорници, поред организацијског елемента, сматрају да организовани криминал мора да обухвата карактеристике криминалне организације, његову структуру и начин функционисања. Такав приступ много је ужи, јер појам организованог криминала, поред организацијског елемента, мора да обухвата и неке друге квалификаторне околности.¹⁷

Анализом дефиниција различитих теоретичара, које су се користиле у последњих 35 година, утврђено је једанаест најважнијих особина организованог криминала (табела 1).

¹⁴ Милан Шкулић: *Организовани криминалитет: појам и кривичнопроцесни аспекти*, (Београд: Досије, 2003) стр. 65.

¹⁵ Duško Modly i Marijan Šuperina i Neđad Korajlić, *Riječnik kriminalistike* (Zagreb, Strukovna udruga kriminalistika, 2008) str. 529.

¹⁶ Ту конвенцију наша земља је ратификовала 6. септембра 2001. године и објављена је у Конвенцији против транснационалног организованог криминала „Службени лист СРЈ – Међународни уговори”, бр. 6/01. чл. 2

¹⁷ Видети: Дарко Маринковић: *Сузбијање организованог криминала: специјалне истражне методе* (Нови Сад, Прометеј, 2010) стр. 19.

Табела 1 – Основне карактеристике организованог криминала¹⁸

КАРАКТЕРИСТИКЕ	Број аутора
Стабилна хијерархијска уређеност	16
Стварање профита криминалном делатношћу	13
Употреба силе или претње	12
Коришћење корупције ради стицања имунитета	11
Илегално задовољење одређених потреба друштва (нпр. коцка, зеленаштво, проституција)	7
Монопол на одређеним „тржиштима“	6
Ограничено чланство	4
Идеолошко неприпадање	4
Специјализација	3
Кодекс конспиративности (закон ћутања – омерта)	3
Свеобухватно планирање	2

На основу синтетизације дефиниција овог појма, организовани криминал се дефинише као „трајан криминални подухват који се рационално реализује у циљу стицања профита на нелегалан начин и за задовољење одређених потреба друштва (проституција, коцкање, зеленаштво, и слично), а његов континуитет деловања се остварује употребом силе, претњама, контролом монопола и (или) корупцијом јавних службеника”.¹⁹ Потпунија дефиниција организованог криминала одређује овај феномен као неидеолошко удружење једног броја лица, која међу собом остварују врло блиске друштвене интеракције, организовано на хијерархијској основи, од најмање три нивоа (ранга), ради обезбеђења профита и моћи, захваљујући учешћу у незаконитим и законитим активностима. Позиције у хијерархији и позиције функционалне специјализације морају да буду пренесене (преузете) на основу сродства или пријатељства или рационално пренесене (поверене), с обзиром на вештину онога коме се одређена позиција додељује. Сталност чланства се подразумева, а чланови настоје да очувају интегритет свог удружења и активност у складу са циљевима организације. Избегава се конкуренција и настоји да се оствари потпуна контрола у одређеној нелегалној делатности, односно на одређеном простору. Организација је вољна да употреби насиље или да се служи подмићивањем ради остваривања постављених циљева. Насиље се користи и ради обезбеђења дисциплине припадника криминалне организације. Чланство је рестриктивног карактера, мада неки чланови могу да буду укључени у активности у изузетним ситуацијама. Постоје експлицитна правила, вербална или писана, чија се примена обезбеђује претњом одређеним санкцијама, што укључује и убиства.²⁰

¹⁸ Albanese Jay S: North American Organised Crime, Global Crime, Taylor & Francis Group UK Vol 6, No.1, 2004, p. 9, доступно на: http://jayalbanese.com/yahoo_site_admin/assets/docs/AlbaneseNAorganisedcrimeglobalcrime.35194323.pdf, приступљено 27.11.2015.

¹⁹ Albanese Jay.S: North American Organised Crime, Global Crime, Vol 6, No.1, 2004, p.10, доступно на: http://jayalbanese.com/yahoo_site_admin/assets/docs/AlbaneseNAorganisedcrimeglobalcrime.35194323.pdf, приступљено 27.11.2015.

²⁰ Howard Abadinsky, *Organized crime, third edition* (Chicago: „Nelson-Hall”, 1990) p.1-6.

И поред изостанка општеприхваћене дефиниције организованог криминала, основна обележја овог феномена су одређена. Међу многобројним дефиницијама треба издвојити оне које истичу да је реч о удруживању најмање три особе, међу којима постоји унутрашња структура са тачно одређеним методама рада, као што су насиље, застрашивање, корупција и слично, али и јасним циљем деловања, што је свакако остваривање нелегалне добити, преко контроле тржишта или територије. Објективно дефинисање организованог криминала има вишеструки значај, а поред осталог представља први и најважнији корак у формирању индикатора, конституисању стратегије за његово сузбијање, али и у поступку предузимања превентивних мера. Мноштво различитих приступа у дефинисању овог проблема доводи до размимоилажења у вези са његовим постојањем, обимом и формама испољавања, што, поред осталог, негативно утиче на адекватну друштвену реакцију, али и велики број појмовног одређења ове појаве. Основни проблем јесте у чињеници да је наведени облик криминала тешко дефинисати и егзактно одредити, јер различите инкриминације које обухвата у свом испољавању и разноврсност његовог организовања, као и софистицираност у прикривању, доводе у забуну научну и стручну јавност о овом криминалном феномену.

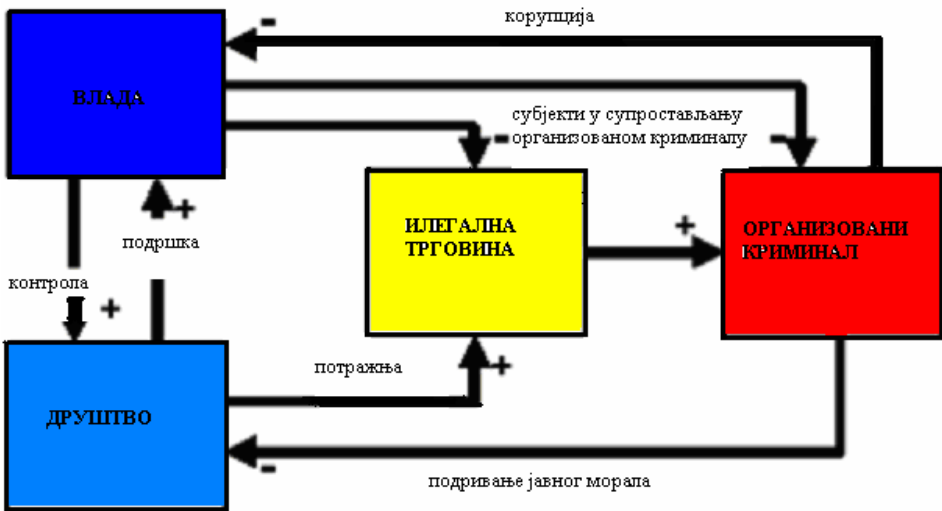
Као и свака друга организација, криминална организација представља синхронизовано деловање више појединаца и мањих група са одређеном структуром и надлежностима, у складу са унапред одређеним правилима ради остваривања дефинисаних циљева. Криминална организација заснована је на строго хијерархијским принципима и дисциплини чланова, као и на специјализацији и подели посла у вршењу криминалних активности. Посебност ове организације представља и употреба разноврсних облика насиља према члановима организације који прекрше правила, али и према конкурентним криминалним организацијама ради стицања превласти и монопола деловања на одређеном простору или тржишту одређених роба или услуга. Праћењем криминалне делатности и проучавањем карактеристика различитих злочиначких удружења у свету, издиференцирана су три типа криминалних група и организација. Конкретно, уочавају се традиционални, професионални и прилагодљиви тип удружења која су носиоци испољавања организованог криминала. Упркос одређеним разликама, сва ова злочиначка удружења повезује истоветна тактика деловања која подразумева методе застрашивања, насиље и корупцију за остварење криминалног циља, односно стицање илегалне финансијске добити и друштвене моћи.²¹

Поред наведених специфичности, за одређивање индикатора значајна је и тајност планирања и припремања тежих кривичних дела. Ова особеност је у директној вези са циљевима криминалне организације, чије су активности нелегалног карактера, односно криминалне природе. При томе, апсолутна тајност је практично неостварљива, јер увек постоји одређен круг лица који зна за постојање и деловање криминалне организације, што уједно представља и важан фактор опстанка организације.²²

²¹ О конкретним облицима злочиначких удружења у појединим земљама видети у: Željko Sačić, *Organizirani kriminalitet u Hrvatskoj* (Zagreb: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske 1997) и Мићо Бошковић, *Транснационални организовани криминалитет* (Београд: Полицијска академија, 2003).

²² Милан Шкулић, *Организовани криминалитет: појам и кривичнопроцесни аспекти*, стр. 47-48.

Једна од битних карактеристика организованог криминала представљају и три основна функционално узрочна елемента: влада, друштво и илегално тржиште (видети шему 1). Организовани криминал путем корупције делује на државне органе (власт), док у узајамној вези држава контролише друштво, а друштво уједно подржава државне структуре. Међутим, недовољан утицај државе путем законских механизма на илегално тржиште и организовани криминал омогућава остваривање добити од илегалног тржишта, а истовремено организовани криминал се разним врстама претњи и корупције инфилтрира у друштво и индиректно утиче на његов начин деловања на државне структуре. На основу наведеног може се закључити да организовани криминал користи све расположиве снаге и методе деловања у задовољењу својих потреба, односно остваривању што већег профита.

Шема 1 – Узрочни модел организованог криминала²³

Специфичност наведеног облика криминала је и пласирање нелегално стеченог новчаног капитала у легалне финансијске токове, јер највећи део своје моћи организовани криминал заснива на новцу прибављеном незаконитим делатностима. Такозваним прањем новца организовани криминал прикрива порекло и природу нелегално стечених финансијских средстава, као и сопствену криминалну делатност. На тај начин, криминалној организацији омогућава се несметано коришћење прихода од криминалних активности, а укључивањем профита у легалне финансијске токове угрожава се економски систем државе и остварује утицај на економске, политичке и друштвене токове на националном и међународном нивоу.²⁴

²³ Наведени модел је познат као Кресејев модел. Видети више на: <http://www.organized-crime.de/modelsofoc.htm>

²⁴ Дарко Маринковић, *Сузбијање организованог криминала: специјалне истражне методе*, стр. 121.

Савремени организовани криминал испољава тенденције да непрестано развија нове форме испољавања, прилагођавајући се новонасталим друштвеним условима и конкретним околностима. Модалитети појединих облика организованог криминала су сложени као последица све израженије повезаности организованих криминалних група на регионалном и глобалном плану. Оформљене су независно од етничких принципа и руковођене искључиво мотивом нелегалног стицања профита. Са све већим развојем међународних економских и других веза, организовани криминал добија нове појавне облике, уз коришћење све разноврснијих метода и средстава (табела 2). Данашњи облици организованог криминала су много сложенији и обухватају шире географске оквире, али и много софистицираније облике испољавања, које је понекад тешко препознати.

Табела 2 – Упоредни приказ појединих облика испољавања традиционалног и савременог организованог криминала²⁵

Традиционални модел	Савремени модел
Локално коцкање, трговина хероином, кокаином	Коцкање преко интернета (међународни web сајтови), синтетичке дроге (нпр. екстази)
Улична проституција	Проституција и трговина људима организована преко интернета
Рекетирање и зеленаштво	Измуђивање од крупних бизнисмена, корупција и киднаповање високих функционера компанија
Складиштење украдене робе	Крађа интелектуалне својине софтвера, CD-а, DVD-а.

Са развојем информационих технологија многи видови криминала су донекле унапређени, јер се најновије информационе и телекомуникационе технологије све више користе, како у извршењу кривичних дела, тако и у успостављању везе и међусобној комуникацији између чланова криминалних група. Имајући у виду нагли развој технолошких и информационих система, као и развој саобраћаја, несумњива је опасност од ширења различитих облика угрожавања безбедности, а пре свега организованог криминала, с обзиром на велику финансијску моћ и организациону структуру којом располажу поједине криминалне организације. То представља опасност не само по националну безбедност, већ и на плану међународне безбедности, уколико изостану одговарајуће мере.

Наведена основна обележја организованог криминала и њихово познавање има изузетан значај, јер се идентификација ове појаве врши на основу манифестације њиховог садржаја. Другим речима, сврха индикатора је да у што већој мери изразе суштину одређене појаве, а у овом случају постојања и деловања организованог криминала.

²⁵ Jay S Albanese, North American Organised Crime, *Global Crime*, Vol. 6, Taylor & Francis, 2004, p.10, доступно на: http://www.jayalbanese.com/yahoo_site_admin/assets/docs/AlbaneseNAorganisedcrimeglobalcrime.35194323.pdf приступљено 28.11.2015

Индикатори постојања и деловања организованог криминала

Различити облици испољавања организованог криминала, као и његово прилагоджавање друштвеним околностима, усложњавају одређење индикатора. Спектар испољавања делатности организованог криминала је изузетно широк, па је нерационално да се набрајају, али се могу генерализовати као све оно што доноси неку материјалну добит криминалним организацијама, иако постоји тенденција искључиво високопрофитабилних активности, при чему су кријумчарење дрога и оружја најпрофитабилније криминалне активности.²⁶ Полазећи од облика организовања, унутрашњег устројства, постављених циљева, метода деловања и квалитета успостављених веза, могући су различити облици испољавања организованог криминала на унутрашњем и међународном плану, који су инкриминисани у националним законодавствима и међународном праву. У којој мери је организовани криминал виталан и у ком интензитету ће се испољавати зависи од способности његових кадрова и успешности коришћења повољних услова присутних у друштвено-политичким и економским условима, али и од одлучности и ефикасности државе и њених органа да му се енергично и ефикасно супротставе. Све то усложњава процес одређења индикатора организованог криминала који морају имати своју практичну употребу, а да би то остварили морају бити актуелни, односно да прате трендове испољавања организованог криминала на одређеном подручју, дакле на националном, регионалном и глобалном нивоу. То је посебно значајно када је реч о монополу на тржишту недозвољене трговине.

Сложеност поступка одређивања индикатора везана је и за тајност у испољавању деловања организованог криминала, недостатком детерминистичких и вишком стохастичких садржаја. Тајност деловања организоване криминалне групе представља настојање криминалне групе да прикрије своју криминалну делатност, што представља тешкоћу у правовременом откривању њихове манифестације, односно одређење индикатора.

У различитим земљама организовани криминал се не испољава у истим облицима и са истим интензитетом, већ су они адекватни постојећим друштвеним околностима. Неки од фактора који су довели до настанка организованог криминала су престали да постоје, неки делују у блажем интензитету, а неки су и даље изражени. У сваком случају, не треба очекивати да ће престанком одређених фактора потпуно нестати и одређени облици организованог криминала. Међутим, то усложњава процес одређења индикатора, али и потврђује да не постоје универзални индикатори, односно индикатори применљиви у различитим друштвеним околностима. Због тога је и наглашена потреба да се континуирано и систематски прати обим и деловање организованог криминала како би се уочили нови појавни облици и обележја, поред осталог, и за утврђивање нових индикатора. Поуздана спознаја о постојању и појавним облицима деловања потребна је и за дефинисање индикатора. С друге

²⁶ За више видети: Council of Europe: *Organised Crime-The need to respond*: www.coe.int/T/E/Com/Files/Themes/organised-crime/default.asp

стране, различити су и субјекти безбедности задужени за супротстављање овом феномену, при чему специјализација појединих надлежних државних субјеката у сузбијању организованог криминала добија примарни значај. Приликом одређивања индикатора то је важна чињеница, јер при њиховом одређивању треба узети у обзир и надлежност (стварну) државних органа у супротстављању организованом криминалу. Поред тога, треба напоменути и да организовани криминал, због свог променљивог садржаја испољавања, нема трајна својства, већ се може говорити о релативно променљивим, што усложњава целокупан процес одређења индикатора. Повременост организованог криминала представља посебан проблем, јер се дефинисање индикатора врши пре настанка штетних последица. С друге стране, резултати одређења индикатора треба да се покажу ваљаним (исправним) у будућности.

У домаћој стручној литератури најчешћа подела индикатора организованог криминала извршена је на основу фаза испољавања криминалне делатности, односно на: планирање, припремање, извршење криминалног акта и коришћења криминалног профита.²⁷ Оваква класификација индикатора је уопштена и не обухвата у потпуности све облике и специфичности испољавања предметне криминалне делатности.

Иако се могу класификовати према различитим критеријумима, индикатори организованог криминала могу се поделити на опште, посебне и појединачне. И поред ове поделе, све три групе индикатора морају представљати реалност садржаја испољавања организованог криминала, што у пракси није једноставан поступак. Тако се, на пример, постојање организованог криминала на одређеном простору може манифестовати деловањем криминалне групе и последицама таквог деловања. Пошто је утврђено постојање наведене појаве, она спада у актуелне, али ако структура криминалне групе која испољавања своје деловање није утврђена, не може се негирати.

Општи индикатори су по својој природи заједнички за све субјекте безбедности и одражавају основна обележја организованог криминала. У односу на посебне и појединачне ови индикатори су по својој природи сложенији, јер представљају комбинацију простијих индикатора.

Општи индикатори постојања организованог криминала били би:

- организовање и (или) припадност криминалном удружењу, групи или злочинској организацији,
- тајно планирање и припремање тежих кривичних дела која се традиционално доводе у везу са организованим криминалом (кријумчарење дроге, оружја, људи, организована проституција, изнуде, пирамидалне преваре и слично),
- посебан начин извршења кривичних дела при којем долази до изражаја професионализација, специјализација, подела криминалних улога, као и коришћење посебних средстава за извршење кривичних дела,
- прање новца и подела криминалом стечене добити између припадника криминалне организације,
- различити сукоби („мафијашки” обрачуни) супротстављених криминалних организација ради стицања „превласти” и монопола криминалног деловања на одређеном подручју или врсти криминалне делатности,

²⁷ Видети: Драган Манојловић. *Организоване криминалне групе* (Београд, Беосинг, 2006) стр. 195-201.

- корупција и повезаност припадника криминалних организација с представницима финансија, привреде, извршне судске и политичке власти ради остваривања својих криминалних циљева, односно избегавања кривичног процесуирања за извршена кривична дела,

- коришћење насиља, застрашивање и претње припадника криминалног удружења према својим члановима или потенцијалним и стварним сведоцима њихових криминалних активности,

- постојање регионалне и међународне криминалне сарадње с припадницима других криминалних организација и

- други индикатори.

Дефинисање посебних индикатора одређено је надлежностима одређеног субјекта националне безбедности и специфичностима испољавања појединих облика организованог криминала. У односу на опште, посебни индикатори су ужи према обиму и садржају и задржавају се на једној од области испољавања организованог криминала, што чини њихову посебност.

Тако, примера ради, у ову групу спадају индикатори о недозвољеној трговини оружјем, илегална производња и промет дрога, кријумчарења миграната, трговина људима, високотехнолошки криминал и друго.

Када се говори о трговини људима под овим појмом подразумева се „врбовање, превожње, пребацивање, скривање и примање лица, путем претње силом или употребом силе или других облика присиле, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или тешког положаја или давања или примања новца или користи да би се добио пристанак лица које има контролу над другим лицем, у циљу експлоатације. Експлоатација жртве обухвата, као минимум, експлоатацију проституције других лица или друге облике сексуалне експлоатације, принудни рад или службу, ропство или однос сличан ропству, уклањање органа; пристанак жртве на намеравану експлоатацију је без значаја у случајевима у којима је коришћена било која мера изнета у подставу (а); врбовање, превожње, пребацивање, скривање или примање детета за сврхе експлоатације сматра се трговином људима чак и ако не обухвата било које од средстава изнетих у подставу (а) овог члана; дете је особа млађа од 18 година”.²⁸

Област трговине људима може се испољити као делатност организоване криминалне групе, али не мора да представља облик организованог криминала, и може, али не мора да има међународне размере, иако се у појединим међународним документима наглашава „ино” карактер трговине људима.²⁹

Канцеларија Уједињених нација за дрогу и криминал (*UN Office on Drugs and Crime*) навела је индикаторе трговине људима на глобалном нивоу. Њиховом анализом може се уочити подела на опште, посебне и појединачне индикаторе. Поред општих индикатора који се односе на трговину људима, наведени су и посебни индикатори везани за трговину децом, сексуалну експлоатацију, радну експлоатацију, просјачења и друго. Такође, наведени су и појединачни индикатори који обухватају

²⁸ Протокол Уједињених нација за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људима, нарочито женама и децом, који допуњава Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала *Службени лист СРЈ- Међународни уговори бр. 6/2001*, чл. 3.

²⁹ Саша Мијалковић и Милан Жарковић, *Илегалне миграције и трговина људима* (Београд, Криминалистичко-полицијска академија, 2012) стр. 63.

само поједине сегменте посебних индикатора, као што су у трговина људима у циљу сексуалне експлоатације, радне експлоатације, трговине људима ради просјачења и вршења лакших кривичних дела и друго.³⁰

Оваква класификација има своју оправданост, узимајући у обзир сложеност појма трговине људима, као и потребу да се ефикасна идентификација ослања на чињенице општег карактера и на оне специфичне које су карактеристичне за одређене облике ове појаве. Примера ради, индикатори регрутовања обманом, према УН, могу бити:

- обавезујући индикатори који се односе на преваре о природи посла или локације;
- средње обавезујући индикатори, као што су: обмањивање о условима за проституцију, о садржају или законитости уговора о раду, око спајања породице, о стамбеним и животним условима, о правној документацији или добијању статуса азиланта, о условима запошљавања, о платама, као и лажна обећања у вези са склапањем брака или усвајањем,

- слабо обавезујући индикатори који подразумевају превару која се односи на могућности за образовање.

Други пример представљају индикатори експлоатације:

- обавезујући индикатори – превелики број радних дана и радних часова,
- средње обавезујући индикатори – лоши животни услови, опасан посао, ниска плата или рад без накнаде, никакав приступ образовању, непоштовање закона о раду или колективних уговора и врло лоши услови рада.³¹

Индикаторе трговине људима развија и Канцеларија за мониторинг и борбу против трговине људима САД (*Department of State's Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons*) у сарадњи са Бироом за становништво, избеглице и миграцију (*Department of State's Bureau of Population, Refugees, and Migration*), Међународном организацијом за миграције (IOM) и другим организацијама.³²

Приликом дефинисања индикатора организованог криминала посебна пажња мора се посветити и индикаторима који се односе на прање новца. Оно се најједноставније може дефинисати као легализовање новца стеченог криминалом, односно његово стављање у легалне токове и стварање привида његове легализације. Прањем новца организовани криминал прикрива природу, порекло и постојање нелегално стечених средстава и сопствену криминалну делатност. На тај начин стварају се могућности за несметано коришћење прихода од криминалне активности, али се остварује и утицај на економске, политичке и друштвене токове на националном и међународном нивоу.³³ Прање новца одређује се као пратећи облик организованог криминала. Финансијска корист стечена на овај начин користи се за остваривање утицаја криминалне организације на политичку власт, средства јавног информисања, законодавну, извршну или судску власт или на друге важне друштвене и економске чиниоце.

³⁰ UN Office on Drugs and Crime *Toolkit to Combat Trafficking in Persons*. Global Programme against Trafficking in Human, New York, 2008.

³¹ Видети: https://www.unodc.org/pdf/HT_indicators_E_LOWRES.pdf

³² United States Government Accountability Office Human Trafficking: Monitoring and Evaluation of International Projects are Limited, but experts Suggest Improvements. GAO-07-1034 Report. Washington, D.C., 2007, p. 22 преузето са сајта: <http://www.gao.gov/assets/270/264599.pdf>, приступљено 10. децембра 2015.

³³ Дарко Маринковић, *Сузбијање организованог криминала: специјалне истражне методе*, стр. 121.

Прање новца је процес који се одвија по фазама које су познате као полагање, покривање и интеграција. Полагање (пласман) подразумева размену нелегално стеченог новца у неки облик који је лако преносив и који не изазива сумњу, а онда његово пуштање у токове финансијског система. Покривање, односно позакоњење, састоји се у кретању тих средстава, често помешаних са средствима чије је порекло легално, кроз светски систем финансија, у покушају да се сакрију њихови прави извори. Интеграција (уградња) јесте процес при којем се та покривена средства поново уводе у главне економске токове, где се могу слободно трошити и улагати.³⁴

Базелска комисија за супервизију банака (*The Basel Committee for Banking Supervisions*)³⁵ представила је индикаторе који указују на могуће злоупотребе у криминалне сврхе. У наведеном документу индикатори су подељени на опште, на оне који указују на евентуалне злоупотребе готовинских трансакција и трансакција на депозитним рачунима. Као и код трговине људима, када се ради о прању новца, постоји потреба за јасном поделом индикатора. Наведени пример одсликава један системски приступ у одређивању индикатора. Представљени индикатори омогућавају да се идентификују злоупотребе у различитим сегментима привредног и финансијског пословања и евидентирају злоупотребе у различитим областима економске активности. Посебни индикатори постојања и деловања организованог криминала који се односе на прање новца су:

- одмах по уписивању на рачун средства се повлаче,
- рачун који је дуго мировао одједном постаје активан без објашњивог разлога,
- висока вредност средстава које има клијент у несразмери је с информацијама које се односе на пословање тог клијента,
- клијент доставља нетачне или фалсификоване информације или одбија да достави тражене информације банци,
- трансакције указују на незакониту сврху или су економски нелогичне.³⁶

Појединачни индикатори имају најмању општост и односе се на конкретне инкриминисане радње. Пошто је већ трговина људима узета као пример посебних индикатора, даљим рашчлањавањем на конкретна кривична дела може се доћи до појединачних индикатора. Ова група је структурирана према листи индикатора релевантних за наведене димензије дефиниције трговине људима. То су:

- регрутовање обмањивањем (или обмањивање приликом запошљавања, трансфера и транспорта),
- принудно регрутовање (или принуда приликом запошљавања, трансфера и транспорта),
- регрутовање злоупотребом угрожености,
- експлоататорски услови рада,
- принуда на одредиште,
- злоупотреба рањивости на одредиште.

³⁴ Горан Бошковић, *Прање новца*, (Београд, БеоСинг, 2005) стр. 24.

³⁵ Core Principles for Effective Banking Supervision, Consultative paper issued by the Basle Committee on Banking Supervision доступни на: <http://bis.org/publ/bcbs30.pdf>, приступљено 18.12.2015.

³⁶ Core Principles for Effective Banking Supervision, Consultative paper issued by the Basle Committee on Banking Supervision доступни на: <http://bis.org/publ/bcbs30.pdf>, приступљено 18.12.2015.

Када се ради о прању новца постоји велики број појединачних индикатора, а на-вешћемо оне који се односе на готовинске трансакције и трансакције на депозитним рачунима.

Индикатори за готовинске трансакције су:

- често депоновање готовине које није у сразмери с информацијама које се од-носе на клијента и његово пословање,
- депоновање новца које одмах прати издавање чекова или трансфери на рачу-нима који су отворени код других банака у земљи и иностранству,
- честа повлачења готовине без очигледне везе с пословном активношћу клије-ната,
- честе замене новчаница високе деноминације за новчанице мање деномина-ције или другу валуту,
- честе готовинске трансакције у износима мањим од прага за пријављивање финансијских трансакција одређеног законским актима.

Индикатори за трансакције на депозитним рачунима су:

- затварање рачуна које је праћено отварањем нових рачуна на исто име или чланова породице клијента,
- куповина хартија од вредности средствима која су пренесена из иностранства или одмах по депоновању готовине на рачун,
- давање гаранција (залога, обвезница) без очигледних разлога,
- трансфери у корист других банака без икаквих података о крајњем кориснику средстава,
- неочекивано враћање зајма, што је каснило без уверљивог разлога,
- депоновање чекова с великим износима који нису у сразмери с подацима о пословању клијената

Индикатори за трансакције на депозитним рачунима условљени су специфично-стима појединих субјеката националне безбедности, јер ефикасно сузбијање акту-елних облика организованог криминала захтева, поред полиције, укључивање и многих других надлежних субјеката, као што су царина, финансијска полиција, тр-жишни инспекторати и друге инспекције (грађевинска, ветеринарска и друге), као и тужилаштва и судства. Поред наведених, и други органи, делујући у оквиру своје надлежности и овлашћења, али и заједнички, супротстављају се организованом криминалу. Само на тај начин постиже се већа ефикасност, јер се комбинацијом овлашћења свих надлежних државних органа смањује простор деловања и развој организованог криминала и лакше уочавају његови почетни облици.

Банке и друге финансијске институције најважнији су извор информација о пра-њу новца. Прикупљање и координирана размена информација између надлежних државних органа показује се као круцијални елемент у ефикасној борби против овог облика криминалитета. И не банкарске институције све чешће предузимају озбиљније мере за спречавање прања новца, па се прописују одређени индикатори сумњивих трансакција, како за мењачнице, тако и за осигуравајућа друштва, брокере, лица која пружају рачуноводствене услуге и слично.

У многим државама финансијска полиција има надлежност контроле јавних прихода и у њима открива кривична дела и друге незаконитости и, у складу са за-

коном, предузима предвиђене мере.³⁷ У Републици Србији функцију финансијско-обавештајне службе врши Управа за спречавање прања новца. Она је израдила низ индикатора за препознавање сумњивих трансакција за банке, овлашћене мењаче, друштва за управљање инвестиционим фондовима, друштва за управљање доброволним пензијским фондовима, друштва за осигурање, друштва за посредовање у осигурању, друштва за заступање у осигурању и заступници у осигурању, који имају дозволу за обављање послова животног осигурања и други.³⁸ Наведени субјекти уједно су и обвезници који су, поред осталог, дужни да индикаторе који су дати уврсте у листу индикатора коју израђују у складу са одредбама закона.³⁹

Резултат који се жели постићи јесте и развијање система за откривање и спречавање прања новца у банкама и другим финансијским организацијама ради квалитетног и ефикасног откривања физичких и правних лица и трансакција за које се сумња да су у вези с прањем новца. Претпоставка за квалитетно извршавање ове обавезе је квалитетно извршена идентификација клијента, познавање његовог пословања клијента и на основу тога уочити неправилности које упућују на сумњу да се ради о прању новца. Обавезник, у циљу успешног откривања сумњивих трансакција, саставља листу индикатора за препознавање сумњивих трансакција. Листа индикатора садржи и поступање или понашање клијента која упућују на активности које нису у складу са претпостављеним понашањем клијента или на други начин упућују на сумњу да се ради о прању новца.⁴⁰

Закључак

Различитости у поимању организованог криминала, као последица недостатка концизне и општеприхваћене терминологије, усложњава процес дефинисања индикатора. Један од начина превазилажења проблема јесте и прихватање чињенице да основу организованог криминала чине три елемента: квалификована криминална организација, вршење тешких кривичних дела и стицање добити или моћи. Наведени елементи су сложене природе и сами морају задовољавати одређене критеријуме како би били валидни за конструкцију суштине овог појма. Други начин превазилажења проблема дефинисања организованог криминала јесте да државе прихвате дефиницију Уједињених нација за организовани криминал.

³⁷ Тако, на пример, у Републици Италији, угроженој организованим криминалом, дошло је до формирања и деловања разгранате мреже служби за супротстављање овом облику подривања стабилности. Савић, Андреја и Милан Делић и Младен Бајагић. *Безбедност света од тајности до јавности* (Београд: Полицијска академија, 2002), стр. 182-183. Милан, Милошевић, *Безбедносне службе света* (Београд, ВИЗ, 2010), стр. 355-356.

³⁸ О Управи за спречавање прања новца и индикаторима видети на: <http://www.apml.gov.rs/cyr49/dir/%.html>

³⁹ Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма „Службени гласник РС”, бр. 20/2009, 72/2009, 91/2010 и 139/2014, чл. 50. став 1.

⁴⁰ Видети: <http://www.apml.gov.rs/>

Сложеност одређења индикатора организованог криминала везана је и за тајност као један од основних карактеристика овог феномена, што неминовно захтева утврђивање предикативних индикатора који на посредан начин одражавају скривене садржаје ове појаве. Такође, и разноврсност организованог криминала захтева потребу за већим бројем индикатора, о чему треба водити рачуна, јер превелики број индикатора усложњава и процес прикупљања података, али и не мора да повећа тачност закључивања. Прикупљањем података проширују се сазнања о индикатору, а на основу укупног стеченог знања доноси се закључак о постојању и деловању организованог криминала. Такође, индикатори морају да задовоље квантитативне и квалитативне услове, односно да описно изражавају појаву и да обезбеде да се на основу прикупљених података може мерити деловање организованог криминала. За процес прикупљања података важно је да индикатори буду довољно разрађени и конкретнији, при чему треба узети у обзир и стечено искуство и стручно предвиђање.

Посебна тешкоћа у одређивању индикатора организованог криминала јесте и његова карактеристика сталне променљивости која се мора узети у обзир приликом дефинисања. Најбољи пример за то је и развој електронског безготовинског платног промета који је узроковао појаву нових облика високотехнолошког криминала. Пре свега, реч је о електронским платним картицама којима се врши плаћање роба и услуга као еквивалент плаћања у готовом новцу. Самим тим, платне картице су постале предмет фалсификовања, што је један од најраспрострањенијих облика њихове злоупотребе, који је у експанзији, а могуће је да ће попримити и облик организованог високотехнолошког криминала. Високотехнолошки криминал је све присутнији, стално добија нове форме, прелази националне оквире и, самим тим, све више поприма облике транснационалног организованог криминала. Очекује се да ће се електронска комуникација користити и у наредном периоду, како би се уговорила купопродаја наркотика, оружја, трговина људима и друго. Све је реалнија опасност да ће се интернет све чешће користити за злоупотребу деце и малолетних лица у порнографске сврхе.

Процес одређења индикатора захтева научни приступ, у којем треба да доминира примена логичких научних метода, а пре свега анализе–синтезе, индукције–дедукције, дефиниције–класификације и других. Тако добијени резултати треба да представљају основу за формулисање значајног модела за супротстављање организованом криминалу.

Будући да је једна од главних карактеристика организованог криминала способност адаптације у новонасталим друштвеним околностима, као основна претпоставка за његово ефикасно сузбијање, намеће се потреба за квалитетним и правовременим дефинисањем индикатора ради стварања услова за превентивно деловање надлежних државних органа.

Литература

- [1] Albanese. S Jay: North American Organised Crime, Global Crime, Vol 6, No.1, 2004, p. 9, dostupno na: http://jayalbanese.com/yahoo_site_admin/assets/docs/AlbaneseNAorganisedcrimeglobalcrime.35194323.pdf
- [2] Abadinsky, Howard. *Organized crime, third edition*, Chicago: „Nelson-Hall”, 1990.
- [3] Бошковић, Горан. *Прање новца*. Београд: БеоСинг, 2005.

- [4] Мићо, Бошковић. *Транснационални организовани криминалитет*. Београд: Полицијска академија, 2003.
- [5] Владимир, Водинелић. *Криминалистика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996.
- [6] Домовић, Желимир, Шиме Анић, Никола Клајић. *Речник страних речи: туђице, посуђенице, израз, кратице и фразе*. Београд: Евро, 2001.
- [7] Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма „Службени гласник РС“, бр. 20/2009, 72/2009, 91/2010 и 139/2014.
- [8] Korajlić, Neđad. *Kriminalistička metodika, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Тешањ: 2011.
- [9] Конвенција против транснационалног организованог криминала *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 6/01.
- [10] Манојловић, Драган. *Организоване криминалне групе*, Београд: Беосинг, 2006.
- [11] Mackenzie Simon, Smith Niall Hamilton.: *Measuring police impact on organized crime-Performance management and harm reduction. Policing : An International Journal of Police Strategies & Management*, 2011.
- [12] Маринковић, Дарко. *Сузбијање организованог криминала: специјалне истражне методе*, Нови Сад: Прометеј, 2010.
- [13] Мијалковић, Саша, Милан, Жарковић. *Илегалне миграције и трговина људима*, Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2012.
- [14] Милосављевић, Славомир, Иван Радосављевић. *Основи методологије политичких наука*, Београд: Службени гласник, 2008.
- [15] Милошевић, Новак, Саша, Милојевић. *Основи методологије безбедносних наука*, Београд: Полицијска академија, 2001.
- [16] Милошевић, Милан. *Безбедносне службе света*, Београд: ВИЗ, 2010.
- [17] Modly, Duško, Marijan Šuperina, Neđad Korajlić: *Riječnik kriminalistike*, Zagreb: Strukovna udruga kriminalistika, 2008.
- [18] Paoli, Letizia., Cyrille Fijnaut.: *Organized Crime in Europe: Manifestations and Policies in the European Union, Beyond*, Freiburg: Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law, 2003.
- [19] Савић, Андреја, Милан Делић, Младен Бајагић. *Безбедност света од тајности до јавности*, Београд: Полицијска академија, 2002.
- [20] Сакан, Момчило. *Хипотезе у науци*, Нови Сад: Прометеј, 2005.
- [21] Sačić Željko. *Organizirani kriminalitet u Hrvatskoj*, Zagreb: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, 1997.
- [22] Council of Europe: *Organised Crime-The need to respond*: www.coe.int/T/E/Com/Files/Themes/organised-crime/default.asp
- [23] Core Principles for Effective Banking Supervision, Consultative paper issued by the Basle Committee on Banking Supervision доступни на: <http://bis.org/publ/bcbs30.pdf>
- [24] UN Office on Drugs and Crime *Toolkit to Combat Trafficking in Persons*. Global Programme against Trafficking in Human, New York, 2008.
- [25] United States Government Accountability Office Human Trafficking: Monitoring and Evaluation of International Projects are Limited, but experts Suggest Improvements. GAO-07-1034 Report. Washington, D.C., 2007.
- [25] Шкулић, Милан. *Организовани криминалитет: појам и кривичнопроцесни аспекти*, Београд: Досије, 2003.